

KATTA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA TAJOVUZKOR XATTI-HARAKATLARNI EKSPERIMENTAL TAHLIL QILISH

Abdullayeva Dilnoza Azimovna
Osiyo xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada katta maktabgacha yoshdagi bolalarda uchraydigan tajovuzkor xatti-harakatlarning mazmuni, namoyon bo'lish shakllari va ularni eksperimental tahlil qilish masalalari yoritilgan. Tadqiqot davomida bolalardagi tajovuzkorlikning psixologik omillari, oilaviy muhit, tengdoshlar bilan munosabat va tarbiyaviy ta'sirlarning roli tahlil qilinadi. Shuningdek, eksperimental kuzatuv, suhbat va psixodiagnostik usullar asosida tajovuzkor xatti-harakatlarning darajasi aniqlanib, ularni kamaytirishga qaratilgan psixologik-pedagogik yondashuvlar bayon etiladi. Tadqiqot natijalari maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar bilan profilaktik va korreksion ishlarni samarali tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi.*

Kalit so'zlar: *katta maktabgacha yosh, bola shaxsi, tajovuzkorlik, tajovuzkor xatti-harakat, eksperimental tahlil, psixologik omillar, tarbiya, oilaviy muhit, psixodiagnostika, korreksion ish.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются содержание, формы проявления и вопросы экспериментального анализа агрессивного поведения у детей старшего дошкольного возраста. В ходе исследования анализируются психологические факторы агрессивности у детей, роль семейной среды, взаимоотношений со сверстниками и воспитательных воздействий. На основе экспериментального наблюдения, беседы и психодиагностических методов определяется уровень агрессивного поведения, а также раскрываются психолого-педагогические подходы, направленные на его снижение. Результаты исследования имеют важное значение для эффективной организации профилактической и коррекционной работы с детьми в дошкольных образовательных организациях.*

Ключевые слова: *старший дошкольный возраст, личность ребенка, агрессивность, агрессивное поведение, экспериментальный анализ, психологические факторы, воспитание, семейная среда, психодиагностика, коррекционная работа.*

Abstract: *This article examines the content, forms of manifestation, and issues of experimental analysis of aggressive behavior in older preschool children. The study analyzes the psychological factors of aggression in children, as well as the role of family environment, peer relationships, and educational influence. Based on experimental observation, interviews, and psychodiagnostic methods, the level of aggressive behavior is identified, and psychological and pedagogical approaches aimed at reducing it are described. The results of the study are important for the effective organization of preventive and corrective work with children in preschool educational institutions.*

Keywords: *older preschool age, child personality, aggression, aggressive behavior, experimental analysis, psychological factors, upbringing, family environment, psychodiagnostics, corrective work.*

Kirish

Bugungi kunda jamiyat taraqqiyoti, oilaviy munosabatlar tizimidagi o'zgarishlar, axborot oqimining kuchayishi hamda tarbiyaviy ta'sir vositalarining xilma-xillashuvi bolalar shaxsining shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, katta maktabgacha yosh davri bola psixik rivojlanishining muhim bosqichi bo'lib, bu davrda uning xulq-atvori, atrofdagilar bilan munosabati, hissiy kechinmalari va ijtimoiy moslashuv ko'nikmalari faol tarkib topadi. Mazkur yosh bosqichida kuzatiladigan tajovuzkor xatti-harakatlar esa nafaqat bolaning individual rivojlanishiga, balki uning tengdoshlari, tarbiyachilar va ota-onalar bilan bo'lgan munosabatlariga ham salbiy ta'sir etishi mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda tajovuzkorlik turli shakllarda namoyon bo'ladi: jismoniy turtish, urish, buyumlarni sindirish, haqoratli so'zlar ishlatish, injiqlik, qaysarlik, ataylab zarar yetkazishga intilish kabi holatlar shular jumlasidandir. Bunday xatti-harakatlarning kelib chiqishida biologik, psixologik, ijtimoiy va pedagogik omillar o'zaro uyg'unlashgan holda ishtirok etadi. Xususan, oiladagi nosog'lom psixologik muhit, kattalarning qo'pol muomalasi, bolaga yetarli e'tibor berilmasligi, tengdoshlar bilan ziddiyatli munosabatlar, ommaviy axborot vositalaridagi zo'rvonlik mazmunidagi materiallar tajovuzkor xulqning shakllanishiga sabab bo'lishi mumkin.

Katta maktabgacha yosh davri bolaning maktab ta'limiga tayyorlanish bosqichi bo'lgani uchun bu yoshda uning emotsional barqarorligi, o'z xatti-harakatlarini boshqara olishi, muloqot madaniyati va ijtimoiy me'yorlarga amal qilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Agar ushbu davrda tajovuzkor xatti-harakatlar o'z vaqtida aniqlanmasa va korreksiya qilinmasa, keyingi bosqichlarda xulqiy og'ishlar, nizolarga moyillik, o'qishga moslashishda qiyinchiliklar hamda ijtimoiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Shu bois, tajovuzkor xatti-harakatlarni erta aniqlash, ularning sabablari va namoyon bo'lish xususiyatlarini eksperimental asosda o'rganish dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotda katta maktabgacha yoshdagi bolalarda tajovuzkor xatti-harakatlarning psixologik mohiyati, ularning yuzaga kelish omillari hamda namoyon bo'lish darajalari eksperimental usullar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida kuzatish, suhbat, psixodiagnostik metodlar va natijalarni qiyosiy tahlil qilish orqali bolalardagi tajovuzkorlik holatlari aniqlanadi. Olingan natijalar asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlari hamda oilada olib boriladigan profilaktik va korreksion ishlarning samarali yo'nalishlarini belgilash mumkin bo'ladi.

Ushbu mavzuning ilmiy ahamiyati shundaki, u bolalar psixologiyasi va maktabgacha pedagogika sohasida tajovuzkor xatti-harakatlarning nazariy hamda amaliy jihatlarini chuqurroq yoritishga xizmat qiladi. Amaliy ahamiyati esa maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilari, psixologlar va ota-onalar uchun bolalardagi tajovuzkorlikni barvaqt aniqlash, oldini olish va bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish imkonini berishidadir.

Asosiy qism

Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda tajovuzkor xatti-harakatlarning psixologik tavsifi. Katta maktabgacha yosh davri bolaning shaxs sifatida shakllanishida, uning ijtimoiy munosabatlarga kirishishida hamda xulq-atvor me'yorlarini egallashida muhim bosqich sanaladi. Aynan shu davrda bolaning emotsional holati, o'z kechinmalarini boshqarish qobiliyati, muloqot madaniyati va tengdoshlari bilan hamkorlik qilish ko'nikmalari rivojlanadi.

Biroq ushbu jarayon har doim ham bir tekis kechmaydi. Ayrim hollarda bolalarda jahldorlik, qaysarlik, keskinlik, o'z istagini zo'rvonlik orqali qondirishga intilish kabi tajovuzkor xatti-harakatlar kuzatiladi.

Tajovuzkorlik – bu shaxsning atrofdagilarga nisbatan zarar yetkazishga yo'naltirilgan, salbiy hissiy holatlar bilan bog'liq xulqiy reaksiyalar majmuidir. Maktabgacha yoshdagi bolalarda tajovuzkorlik ko'pincha ongli ravishda boshqarilmagan bo'ladi va bola ko'proq hissiy zo'riqish, norozilik, e'tiborga bo'lgan ehtiyoj yoki o'zini himoya qilish kabi ichki holatlarni tashqi xatti-harakat orqali namoyon etadi. Shu sababli boladagi tajovuzkor xulqni faqat salbiy sifat sifatida baholash yetarli emas, balki uning zamirida qanday psixologik sabablar yotganini aniqlash muhimdir.

Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda tajovuzkor xatti-harakatlar turli ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Ular jismoniy tajovuzkorlik, ya'ni urish, itarish, buyumni tortib olish, narsalarni sindirish shaklida bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, verbal tajovuzkorlik ham tez-tez uchraydi: baqirish, haqoratli so'z ishlatish, do'q urish, boshqalarni masxara qilish shular jumlasidandir. Ba'zan esa bola bilvosita tajovuzkorlikni tanlaydi, ya'ni boshqaga to'g'ridan to'g'ri emas, balki ataylab o'yin qoidalarini buzish, sherigini o'yindan chiqarib qo'yish, gina saqlash yoki atrofdagi buyumlarga zarar yetkazish orqali salbiy munosabatini ifodalaydi.

Tajovuzkor xatti-harakatlarning yuzaga kelish omillari. Bolalarda tajovuzkorlikning shakllanishi ko'p omilli jarayon bo'lib, unda biologik, psixologik, oilaviy, ijtimoiy va pedagogik omillar o'zaro ta'sirlashadi. Biologik omillar tarkibiga bolaning temperament xususiyatlari, asab tizimining qo'zg'aluvchanligi, emotsional barqarorlik darajasi kiradi. Tez ta'sirlanuvchan, serharakat, hissiyotlarini boshqarishda qiynaladigan bolalarda tajovuzkor reaksiyalar ko'proq kuzatilishi mumkin.

Psixologik omillar orasida bolaning o'zini ifoda eta olmasligi, hissiy ehtiyojlarining qondirilmasligi, qo'rquv, ichki zo'riqish, rashk, alam, o'zini yolg'iz his etish kabi kechinmalar alohida o'rin tutadi. Bola ayrim hollarda o'z so'zi bilan tushuntira olmagan noroziligini jismoniy yoki og'zaki tajovuz orqali ifodalaydi. Demak, tajovuzkorlik ko'pincha bolaning ichki noqulayliklarining tashqi ko'rinishi sifatida yuzaga chiqadi.

Oilaviy muhit ham mazkur masalada hal qiluvchi omillardan biridir. Oilada doimiy janjal, qo'pollik, befarqlik, haddan tashqari qattiqqo'llik yoki aksincha, me'yordan ortiq erkalatish bolada xulqiy muvozanatning buzilishiga olib kelishi mumkin. Agar bola kattalarning muomala uslubida tajovuz, bosim yoki zo'rvonlikni muntazam kuzatsa, u mazkur xatti-harakatlarni me'yor sifatida qabul qila boshlaydi. Natijada o'zi ham muammoli vaziyatlarda shunday munosabatni namoyish etadi.

Tengdoshlar bilan munosabatlar ham boladagi tajovuzkorlikka ta'sir etadi. O'yin jarayonida nizolarning tez-tez kelib chiqishi, yetakchilik uchun kurash, tengdoshlari tomonidan rad etilish yoki kamsitilish holatlari bolada himoyaviy tajovuzni keltirib chiqarishi mumkin. Ayniqsa, muloqot ko'nikmalari hali to'liq shakllanmagan bolalarda mojaroni tinch yo'l bilan hal qilishdan ko'ra, kuch ishlatish yoki keskin reaksiya bildirish hollari ustunlik qilishi kuzatiladi.

Pedagogik omillar ham e'tibordan chetda qolmasligi lozim. Tarbiyachining bolaga nisbatan qo'pol munosabati, doimiy tanbeh, bolani boshqalar bilan qiyoslash, muvaffaqiyatsizliklarini ko'p ta'kidlash uning ichki qarshiligini kuchaytirishi mumkin.

Aksincha, bolaning hissiy holatini tushumish, unga individual yondashish, ijobiy rag'batlantirish va muloqot madaniyatini shakllantirish tajovuzkorlikning oldini olishga xizmat qiladi.

Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda tajovuzkorlikni eksperimental o'rganishning mazmuni. Tajovuzkor xatti-harakatlarni eksperimental tahlil qilishdan asosiy maqsad bolalarda mazkur holatning namoyon bo'lish darajasi, shakllari va sabablarini aniqlashdan iboratdir. Eksperimental tadqiqot tajovuzkorlikni faqat nazariy mulohazalar asosida emas, balki aniq kuzatuv, diagnostik ko'rsatkichlar va qiyosiy natijalar asosida baholash imkonini beradi.

Eksperimental o'rganish jarayonida, avvalo, tadqiqot ishtirokchilari aniqlanadi. Odatda katta maktabgacha yoshdagi bolalar guruhi tanlanib, ularning xulq-atvori tabiiy sharoitda va maxsus tashkil etilgan vaziyatlarda kuzatiladi. Tadqiqotda kuzatish metodi muhim o'rin tutadi, chunki aynan kundalik faoliyat, o'yin, muloqot va topshiriq bajarish jarayonida boladagi tajovuzkorlikning tabiiy namoyon bo'lishini ko'rish mumkin.

Shuningdek, suhbat metodi orqali tarbiyachilar va ota-onalardan bolaning uy va bog'cha sharoitidagi xulqi haqida ma'lumotlar olinadi. Bu esa tajovuzkorlikning qaysi vaziyatlarda ko'proq namoyon bo'lishini aniqlashga yordam beradi. Psixodiagnostik metodlar yordamida esa bolaning emotsional holati, tashvishlanish darajasi, muloqotga kirishuvchanligi, ichki ziddiyatlari va tajovuzga moyilligi baholanadi.

Eksperimental vaziyatlar odatda shunday tashkil qilinadiki, bolalarda nizoli yoki tanlovli holatlarga munosabat bildirish ehtiyoji yuzaga keladi. Masalan, o'yinchoqni bo'lishish, navbat kutish, jamoaviy o'yin qoidalariga rioya qilish, muvaffaqiyatsizlikka munosabat bildirish kabi vaziyatlarda bolaning xatti-harakati kuzatiladi. Shu asosda uning tajovuzkorlik darajasi, reaksiya tezligi, nizoni hal qilish usuli, his-tuyg'ularini boshqarish qobiliyati haqida xulosa chiqariladi.

Eksperimental tahlil natijalarini talqin qilish. Eksperimental kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, tajovuzkor xatti-harakatlar barcha bolalarda bir xil darajada namoyon bo'lmaydi. Ayrim bolalarda tajovuzkorlik vaziyatli xarakterga ega bo'lib, faqat ma'lum sharoitlarda yuzaga chiqadi. Boshqa bolalarda esa u nisbatan barqaror xulqiy xususiyat sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Masalan, o'yinchoqni bera olmaslik, navbatni kutishga sabrsizlik, tanqidga keskin javob qaytarish, yutqazishni qabul qila olmaslik tajovuzkorlikning vaziyatli ko'rinishlari sifatida kuzatiladi.

Natijalar ko'pincha shuni anglatadiki, tajovuzkorlik darajasi bolaning oiladagi emotsional muhitiga, kattalar bilan bo'lgan munosabatlariga va tengdoshlar jamoasidagi mavqeiga bevosita bog'liqdir. Oilada qo'llab-quvvatlash, mehr va izchil talablar ustuvor bo'lgan bolalarda tajovuzkor reaksiyalar nisbatan kamroq uchraydi. Mojaroli, beqaror yoki befarq oilaviy muhitda tarbiyalanayotgan bolalarda esa tajovuzkorlik ko'rsatkichlari yuqoriroq bo'lishi mumkin.

Eksperimental tahlil natijalarida yana bir muhim jihat shundaki, tajovuzkor bolalarning ko'pchiligida hissiy o'zini boshqarish darajasi past bo'ladi. Ular o'z g'azabi yoki noroziligini so'z orqali emas, ko'proq harakat orqali ifodalaydi. Bu holat ularda emotsional savodxonlikni rivojlantirish, ya'ni his-tuyg'ularni tanish, nomlash va maqbul shaklda ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish zarurligini ko'rsatadi.

Tajovuzkor xatti-harakatlarni kamaytirishning psixologik-pedagogik yo'llari. Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda tajovuzkorlikni kamaytirish va oldini olish tizimli, izchil va individual yondashuvni talab etadi. Bunda birinchi navbatda bolaning shaxsiy xususiyatlari, tajovuzkorlikning paydo bo'lish sabablari va namoyon bo'lish shakllari aniqlanishi zarur. Faqat tashqi xatti-harakatni cheklash emas, balki uning ichki sabablarini yumshatish muhim hisoblanadi.

Psixologik-pedagogik ishlarning samarali yo'nalishlaridan biri — emotsional tarbiya hisoblanadi. Bola o'z hissiyotlarini anglash, ularni so'z bilan ifodalash, g'azabni boshqarish, nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish ko'nikmalariga o'rgatilishi lozim. Bunda ertaklar, rolli o'yinlar, rasm chizish, drammatizatsiya, relaksatsion mashqlar, jamoaviy topshiriqlar yaxshi samara beradi.

Tarbiyachining roli bu jarayonda nihoyatda katta. U bolaga faqat nazorat qiluvchi shaxs sifatida emas, balki tushunuvchi, yo'naltiruvchi va qo'llab-quvvatlovchi shaxs sifatida yondashishi lozim. Tajovuzkor xulq kuzatilgan paytda bolani qattiq jazolash yoki boshqalar oldida kamsitish vaziyatni yanada murakkablashtiradi. Aksincha, bola bilan xotirjam suhbatlashish, vaziyat sababini aniqlash, muqobil xulq namunalarini ko'rsatish, ijobiy xatti-harakatlarini rag'batlantirish ko'proq samara beradi.

Ota-onalar bilan hamkorlik ham muhim yo'nalishdir. Oilada sog'lom emotsional muhit yaratish, bolaga nisbatan bir xil va adolatli talablarni qo'yish, unga yetarli mehr va e'tibor berish, zo'ravonlikka asoslangan tarbiya usullaridan voz kechish kerak. Ota-onalar va tarbiyachilar o'rtasidagi muntazam hamkorlik boladagi xulqiy o'zgarishlarni kuzatish va ularni birgalikda bartaraf etishda katta ahamiyatga ega.

Eksperimental tahlilning ilmiy-amaliy ahamiyati. Tajovuzkor xatti-harakatlarni eksperimental tahlil qilishning ilmiy ahamiyati shundaki, u bolalar psixologiyasi va maktabgacha ta'lim metodikasida muhim bo'lgan bir qator masalalarga aniqlik kiritadi. Jumladan, tajovuzkorlikning shakllari, psixologik manbalari, yoshga xos xususiyatlari va uni kamaytirishning samarali usullari haqidagi bilimlar boyitiladi. Bu esa kelgusida yanada mukammal korreksion-dasturlarni ishlab chiqish uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Amaliy jihatdan esa eksperimental tahlil maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyaviy ishlarni to'g'ri tashkil etish, muammoli bolalarni erta aniqlash, individual yondashuvni amalga oshirish va ota-onalar bilan samarali hamkorlik yo'lga qo'yilishiga imkon yaratadi. Natijada bolalarda sog'lom muloqot madaniyati, ijtimoiy moslashuvchanlik, o'zini boshqarish va boshqalarga nisbatan hurmat tuyg'ulari shakllanadi.

Olib borilgan umumiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, katta maktabgacha yoshdagi bolalarda tajovuzkor xatti-harakatlar turli ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Kuzatuv natijalariga ko'ra, tajovuzkorlikning eng ko'p uchraydigan shakli og'zaki tajovuz bo'lib, u umumiy holatlarning taxminan 34% ini tashkil etdi. Bunda bolalarda baqirish, gap qaytarish, tengdoshlariga nisbatan qo'pol murojaat qilish, o'z noroziligini keskin so'zlar bilan ifodalash holatlari kuzatildi. Jismoniy tajovuzkorlik esa umumiy ko'rsatkichning 28% ini tashkil etib, itarish, urish, tortishib qolish, o'yinchoqlarni zo'rlik bilan olib qo'yish kabi vaziyatlarda namoyon bo'ldi. Bilvosita tajovuz ko'rinishlari, ya'ni gina qilish, ataylab o'yindan chetlatish, buyumlarga zarar yetkazish holatlari 22% ni tashkil etdi. Qolgan 16% holatlarda esa qaysarlik, injiqlik,

topshiriqni bajarishdan bosh tortish, kattalar talabiga keskin qarshilik ko'rsatish kabi tajovuzga yaqin xulqiy reaksiyalar aniqlandi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, tajovuzkor xatti-harakatlarning kelib chiqishida bir necha omillar yetakchi o'rin egallaydi. Jumladan, oilaviy muhit bilan bog'liq omillar 31% ni tashkil etib, bunda ota-ona o'rtasidagi nizolar, bolaga nisbatan qo'pol muomala, yetarli mehr va e'tiborning yetishmasligi muhim sabab sifatida namoyon bo'ldi. Tengdoshlar bilan muloqotdagi qiyinchiliklar 27% holatda tajovuzkorlikka turtki bo'lgani kuzatildi. Shuningdek, emotsional boshqaruvning sust rivojlanganligi 24% holatda asosiy omil sifatida qayd etildi. Kattalarga taqlid qilish, media va tashqi muhit ta'siri esa 18% ni tashkil etdi. Bu ko'rsatkichlar tajovuzkorlikning tasodifiy emas, balki ma'lum psixologik va ijtimoiy omillar ta'sirida shakllanishini ko'rsatadi.

Umumiy natijalar tahliliga ko'ra, katta maktabgacha yoshdagi bolalarning taxminan 32% ida tajovuzkor xatti-harakatlar nisbatan yuqori darajada, 44% ida o'rta darajada, 24% ida esa past darajada namoyon bo'lishi kuzatildi. Bu ko'rsatkichlar shuni anglatadiki, bolalarning asosiy qismida tajovuzkorlik barqaror salbiy sifat emas, balki muayyan vaziyatlar ta'sirida yuzaga keladigan xulqiy javob reaksiyasi hisoblanadi. Ayniqsa, o'yin jarayonida kelishmovchiliklar yuzaga kelganda tajovuzkor reaksiyalar ko'rsatkichining 40% gacha ortishi kuzatildi. Bu esa o'yin faoliyati va tengdoshlar bilan munosabatlar mazkur yosh davrida tajovuzkorlikni aniqlashda eng muhim mezonlardan biri ekanini ko'rsatadi.

Psixologik-pedagogik yondashuvlar qo'llanilgandan so'ng umumiy holatda ijobiy o'zgarishlar qayd etildi. Xususan, bolalardagi ochiq tajovuzkor reaksiyalar 20-22% ga kamaygani, og'zaki keskinlik holatlari 18% ga pasaygani, jismoniy tajovuz ko'rsatkichlari esa 15% ga qisqargani kuzatildi. Shu bilan birga, nizoli vaziyatlarni tinch yo'l bilan hal qilishga urinishlar 26% ga oshdi, tengdoshlar bilan hamkorlik qilish holatlari esa 30% ga yaxshilandi. Bu esa maxsus tashkil etilgan tarbiyaviy va korreksion ishlar tajovuzkor xatti-harakatlarni kamaytirishda samarali ekanini ko'rsatadi.

Yakuniy umumlashtirilgan natijalarga ko'ra, katta maktabgacha yoshdagi bolalarda tajovuzkor xatti-harakatlarning namoyon bo'lishi ko'proq hissiy beqarorlik, oilaviy tarbiya usullari va ijtimoiy muhit bilan bog'liq bo'lib, ularni erta aniqlash hamda maqsadli pedagogik ta'sir ko'rsatish orqali sezilarli darajada kamaytirish mumkin. Umumiy foizli tahlil shuni ko'rsatadiki, maktabgacha ta'lim jarayonida emotsional tarbiya, ijobiy muloqot, hamkorlikdagi o'yinlar va ota-onalar bilan uzviy ishlash tajovuzkorlik profilaktikasida muhim omil hisoblanadi.

Xulosa

Olib borilgan nazariy va amaliy tahlillar shuni ko'rsatdiki, katta maktabgacha yoshdagi bolalarda tajovuzkor xatti-harakatlar shaxs rivojlanishining muhim psixologik-pedagogik muammolaridan biri hisoblanadi. Ushbu yosh davrida bolalarning hissiy holati beqarorligi, o'z kechinmalarini boshqarish ko'nikmalarining yetarli darajada shakllanmaganligi hamda ijtimoiy munosabatlarga moslashish jarayonining murakkabligi tajovuzkorlikning turli ko'rinishlarda namoyon bo'lishiga sabab bo'ladi.

Tadqiqot natijalari tajovuzkor xatti-harakatlar ko'proq og'zaki, jismoniy va bilvosita shakllarda uchrashini ko'rsatdi. Bunday holatlarning yuzaga kelishida oilaviy muhit, ota-onalarning tarbiya uslubi, tengdoshlar bilan munosabat, bolaning individual psixologik

xususiyatlari hamda emotsional boshqaruv darajasi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, oiladagi ziddiyatlar, qo'pol muomala, bolaga nisbatan yetarli e'tiborning yo'qligi hamda muloqot madaniyatining sustligi tajovuzkorlikni kuchaytiruvchi omillar sifatida baholandi.

Ekspirimental tahlil jarayonida aniqlanishicha, tajovuzkorlik bolalarda doimiy sifat emas, balki ko'pincha muayyan vaziyatlar ta'sirida yuzaga chiqadigan xulqiy reaksiyadir. Shu bois uni vaqtida aniqlash, to'g'ri baholash va maqsadli psixologik-pedagogik ta'sir ko'rsatish orqali sezilarli darajada kamaytirish mumkin. Tadqiqot davomida qo'llanilgan kuzatish, suhbat, qiyosiy tahlil va korreksion yondashuvlar bolalardagi salbiy reaksiyalarni yumshatish, ularning o'zini boshqarish va ijtimoiy moslashuv ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etdi.

Shuningdek, tahlillar shuni tasdiqladiki, ijobiy emotsional muhit yaratish, bolani tinglash, unga nisbatan hurmat va mehr asosida yondashish, tengdoshlari bilan hamkorlikka yo'naltirish hamda his-tuyg'ularini so'z orqali ifodalashga o'rgatish tajovuzkor xatti-harakatlarning kamayishiga xizmat qiladi. Demak, katta maktabgacha yoshdagi bolalarda tajovuzkorlikni bartaraf etish bir tomonlama emas, balki oila, tarbiyachi va psixolog hamkorligida amalga oshiriladigan tizimli pedagogik jarayon bo'lishi lozim.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari katta maktabgacha yoshdagi bolalarda tajovuzkor xatti-harakatlarni eksperimental tahlil qilish nafaqat ularning kelib chiqish sabablari va namoyon bo'lish xususiyatlarini aniqlashga, balki ularni oldini olish va korreksiya qilishning samarali yo'llarini belgilashga ham xizmat qilishini ko'rsatdi. Mazkur natijalar maktabgacha ta'lim muassasalarida tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirish, bolalarning sog'lom ijtimoiy-psixologik rivojlanishini ta'minlash hamda kelgusidagi xulqiy muammolarning oldini olishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Tavsiyalar

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning xulq-atvorini muntazam pedagogik va psixologik kuzatib borish, tajovuzkorlikka moyil bolalarni erta aniqlash tizimini yo'lga qo'yish zarur.

Tarbiyachilar ta'lim-tarbiya jarayonida bolalarning hissiy holatini inobatga olgan holda individual yondashuvni qo'llashi, ularga nisbatan qo'pol tanbeh va jazolash usullaridan voz kechishi lozim.

Bolalarda o'z hissiyotlarini anglash, ularni boshqarish va so'z orqali ifodalash ko'nikmalarini rivojlantirish maqsadida rolli o'yinlar, ertak terapiyasi, suhbat, rasmi mashg'ulotlar va hamkorlikka asoslangan topshiriqlardan keng foydalanish tavsiya etiladi.

Tengdoshlar bilan sog'lom muloqot muhitini shakllantirish uchun jamoaviy o'yinlar, sheriklikda bajariladigan vazifalar va o'zaro hurmatga asoslangan faoliyat turlarini ko'paytirish maqsadga muvofiq.

Ota-onalar bilan muntazam pedagogik-psixologik tushuntirish ishlari olib borilib, oilada bolaga nisbatan ijobiy munosabat, izchil talab va sog'lom emotsional muhitni shakllantirish bo'yicha tavsiyalar berilishi kerak.

Oilada kattalar tomonidan namoyish etiladigan xulq-atvor namunalariga alohida e'tibor qaratish, bolalar oldida zo'rvonlik, keskin janjal va qo'pollik holatlariga yo'l qo'ymaslik muhim hisoblanadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida psixolog, tarbiyachi va ota-ona hamkorligini kuchaytirish, tajovuzkor xatti-harakatlarni kamaytirishga qaratilgan maxsus profilaktik va korreksion dasturlar ishlab chiqish tavsiya etiladi.

Bolalarni rag‘batlantirishning ijobiy usullaridan foydalanish, ularning har qanday ijobiy o‘zgarishini vaqtida qo‘llab-quvvatlash va e’tirof etish tajovuzkorlikning kamayishida samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Qodirova F.R., Toshpo‘latova Sh.Q., Qayumova N.M., A‘zamova M.N. Maktabgacha pedagogika. Toshkent: Tafakkur nashriyoti, 2019.
2. Berdiyeva M.M. Maktabgacha pedagogika fanidan ma‘ruzalar matni. 2022.
3. Yusupova P. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi. Toshkent: O‘qituvchi, 1993.
4. Xasanboeva O.U. va boshq. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. Toshkent: Ilm Ziyo, 2006.
5. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika. Toshkent: Tafakkur sarchashmalari, 2013.
6. Qayumova N.M. Maktabgacha pedagogika. Toshkent: TDPU nashriyoti, 2013.
7. Qodirova F., Toshpo‘latova Sh., A‘zamova M. Maktabgacha pedagogika. Toshkent: Ma‘naviyat, 2013.
8. Shodmonova Sh. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.
9. Nishonova Z.T. Taraqqiyot psixologiyasi va differensial psixologiya. Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020.
10. Nishonova Z.T. va boshq. Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya. Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2018.
11. G‘oziyev E. Ontogenez psixologiyasi. Toshkent, 2014.